

DOMINIK NOVAK HVARANIN ISTRAŽIVAČ KARTAŠKIH
STARINA U TUNISU

Marin Zaninović

Mnoge su još uvijek neispisane stranice o djelatnostima i doprinosima, što su ih ljudi s naših otoka i obale, kao i iz drugih krajeva, vršili i dali u stranome svijetu. Velik je prilog, što su ga u najrazličitijim oblicima dali zemljama u koje su došli, a često i mnogo veći nego li što sami ponekad znamo ili pomišljamo. U tom je smislu izvanredno zanimljiv i poučan slučaj ribara i moreplovaca s otoka Hvara, koji su u 19. stoljeću, točnije od 1861, pa tokom čitave njegove druge polovice, razvili opsežnu pomorsko-ribarsku i trgovačku djelatnost u zapadnom Sredozemlju. Ona se odvijala u području otoka Lampeduse između Malte i tuniskog kopna, te u samome Tunisu i Portugalu. Činjenica je, da su u tim zemljama Hvarani praktički osnovali lov i preradu sardina na industrijski način.

U prošlom svesku »Zapisa o zavičaju« (Sv. IV, Jelsa 1973, str. 22—57) objavio je kap. d. p. Luka Dančević izvanredno zanimljivu studiju o tim brodarsko-ribarskim operacijama Hvarana, u kojoj je pokazao svu složenost i veličinu posla, te domet i rezultate, što su ih ovi vrijedni i poduzetni pomorci i ribari postigli. Pionir tih pothvata bio je parun Tomažo Novak Jakova s obiteljskim nadimkom Bonaparte, a nakon njega uključili su se i pomorci iz Staroga Grada i Jelse. Zahvaljujući djelatnosti dr Nike Dubokovića-Nadalinića, koji je kao ravnatelj Centra za zaštitu kulturne baštine u Hvaru spasio i sačuvao arhivsku gradu kap. Vicka Novaka »Bonaparte«, najmlađega brata paruna Tomaža, te radu kap. Dančevića koji je arhiv sredio i pribavio podatke iz Jelse i Staroga Grada, u mogućnosti smo da pratimo, iz godine u godinu, kako se razvijala ova privredna djelatnost naših suotočana, u koju bi se i danas trebali ugledati u našoj potrazi za ribom, o kojoj toliko raspravljamo.

Svrha je, međutim, ove kratke bilješke da skrene pažnju na jedan sporedni rezultat ove hvarske »kolonizacije« u Tunisu, a to je za vrijeme kada se događalo bilo važan prilog upoznavanju davno nestale civilizacije na ovom dijelu afričkog Sredozemlja. Radi se o feničko-

-kartaškoj. Ta je civilizacija bila prevladavajuća u ovom dijelu staroga svijeta sve od devetog stoljeća prije naše ere. Prema predaji, koja je sačuvana pretežno kod starih grčkih pisaca, Kartagu su osnovali kolonisti iz feničkog grada Tyra, kako veli historičar 'Timej iz Tauromenija na Siciliji, koji je živio od 356—260. pr. n. e., »trideset i osani godina prije prve olimpijade«. To znači 814. pr. n. e., a to se poklapa s podacima i tradicijom sačuvanom i kod drugih pisaca, pa se taj datum smatra pouzdanim što se tiče povijesne predaje. Kartaga nije bila i najstarija fenička naseobina u zapadnom Sredozemlju. Ta slava pripada Cadizu, na jugu Španjolske, gdje su se nalazili Melkartovi (Hera-klovi) stupovi; grad je prema predaji osnovan 1110 pr. n. e., a slijedila mu je Utica, koja je prethodila Kartagi i nalazila se zapadno od nje, a utemeljena je 1100. Sva je ova naselja svojom ekspanzijom nadišla Kartaga. Povijest ovoga grada i njegovih posjeda jest povijest ljudske upornosti i marljivosti. Doduše, tamne su mrlje ove i drugih siro-feničkih kultura ljudske žrtve, naročito male djece, čija je nevina krv trebala ublažiti gnjev okrutnog Moloha, izgaranjem u njegovoj gorućoj utrobi. Ali to su pojave, koje na ovaj ili onaj način nalazimo u svim civilizacijama u ovom ili onom obliku. Nažalost naše predrasude pred ovim okrutnim običajem, koji to naravski ne opravdava, moraju blijediti, ako se sjetimo svih onih milijuna žrtava, koje su nestale u naše vrijeme u pećima krematorija i dušegupkama najrazličitijih koncentracionih logora, a podizale su ih zemlje vrhunskih civilizatorskih i tehničkih dostignuća.

Zanimljiva je priča o osnutku Kartage koju nam je sačuvao povjesničar Justin iz trećeg stoljeća n. e. Nakon smrti tirkog kralja Mutona ostala je njegova kćerka Elissa, koja se u rimskoj tradiciji naziva Didona, i njen brat Pygmalion. Elissa se udala za svog strica Aharbasa, svećenika Melkartovog, čovjeka velikog bogatstva. Pymalion ga dade umoriti i počne sam vladati, a stoga Elissa-Didona, s većim brojem uglednih građana odanih njoj i njenom umorenom suprugu, tajom napustiti Tyr i ode na Cipar. Tu su žrtvovali bogu Melkartu (Heraklu). Pridružio im se i veliki svećenik božice Astarte (Junone), uz uvjet da se u zemlji koju će naseliti svećenička služba zadrži nasljedno u njegovoj obitelji. Sa sobom su povel i osamdeset djevojaka namijenjenih hramskoj prostituciji sa svrhom da se osigura kontinuitet feničke religije. Morem su svi otplovili ravno do mjesta gdje je trebalo osnovati *Kart-hadašt*, što fenički znači *Novi Grad*. Ovdje je Elissa pribjegli triku, da bi od libijskih starosjedilaca dobila što više zemlje. Dogovor je bio da će dobiti zemlje koliko je može prekriti volovskom kožom. Elissa je zatim lukavo isjekla kožu na što je moguće više tankih remenova i njima je obuhvatila čitavi brežuljak na kojem su sazidali utvrdu Byrsu ustvari akropolu Kartage. Ovo je bila helenska igra riječi kod Justina, jer je *byrsa* fenička riječ koja označava utvrđeno uzvišenje, gradinu, a grčki isti riječ znači goveđa koža ili koža u najširem smislu. Dosljednike su dobro primili, a iz susjedne Utike su došli poslanici noseći darove svojim sunarodnjacima. Međutim, mjesni kralj Hiarbas, koji je dopustio izbjeglicama da se nasele na njegovom teritoriju, zaljubio se u Elissu i izjavio jednom od gradskih uglednika da će im objavit rat, ako se Elissa ne uda za njega. Ali je ona, želeći ostati

vjerna uspomeni svoga supruga, skočila u žrtvenu vatru i sagorjela. Njeni su je podanici proglasili božanstvom i održavali njen kult sve do propasti Kartage. Kako sam rekao, u kasnijoj tradiciji ime se Elisise povezalo i napokon sasvim nadomjestilo imenom Didone, čiju je tra-
gičnu povijest obradio pjesnik Virgilije u svojoj »Enejidi«.

Kartaga je bila oligarhijska država. Upravu je vršilo vijeće kojem su na čelu stajala dva sufeta, poput dvaju konzula u Rimu, a mandat im je trajao godinu dana. Postojalo je uže vijeće od trideset starijih uglednika i šire vijeće od sto i četvorice, te narodna skupština. Veliku je političku moć imao i zapovjednik mornarice, što je razumljivo u ovoj izrazito pomorsko-trgovačkoj državi. Povijest širenja Kartage je povijest njenih naseobina u Hispaniji, Maroku, na Balearskim otocima, Sardiniji i naročito Sicilij. Malta je također bila njihovo uporište. Brojni sukobi s Grcima doveli su do status quoa sve dok Rim nije ušao u igru. S time započinje pad kartaške moći, koju su doduše bili već i Grci ponešto načeli u četvrtom stoljeću pr. n. e. Ekonomska snaga Kartage bila je takva, da se njom nitko nije mogao mjeriti u Sredozemlju. Posrednici u trgovini s najbolje i najvrsnije sagrađenim brodovima u starome svijetu diktirali su uvjete mnogim zemljama. Njihovi su brodovi krstarili od Britanije do Gvineje u Africi, koju je čini se posjetio njihov admiral Hanon u petom stoljeću pr. n. e. Zanimljiv je bio njihov način trgovanja — kako ga je zapisao Herdot (IV, 196): »Kartažani pričaju i to da iza Heraklovih stupova u predjelu koji pripada Libiji, postoji zemlja na kojoj također žive ljudi. Kad su Kartažani dolazili k njima, iznosili su svoju robu na kopno i složili je uredno uz žalo, komad po komad. Zatim bi se povukli na svoje lađe i davali znakove dimom. Kada bi domoroci ugledali dim došli bi na more, ostavili bi zlato za robu i opet bi se udaljili. Tada bi Kartažani opet došli na obalu i gledali zlato, pa kada bi ustanovili da im je dana dovoljna količina zlata za robu, uzeli bi ga i otišli. A kad bi im bilo malo, ponovno bi se vratili na lađe i čekali, a oni bi ponovno došli i dodali još zlata sve dok Kartažani ne bi bili zadovoljni. Ne dešava se da jedni druge prevare. Tako niti Kartažani uzimaju zlato prije nego što za njega dadu odgovarajuću količinu robe, a ni domoroci ne diraju u robu dok Kartažani ne uzmu zlato«. Radi se ovdje vjerojatno o području atlantske obale Maroka i južnije. Kartažani su stigli i na Kanarske i na Azorske otoke, a po nekim novijim hipotezama stigli su i do obala južne Amerike. Uza svu ovu veliku pomorsku i trgovačku aktivnost, začuđuje oskudna kulturna ostavština ovoga naroda. Praktični i racionalni svoje su energije usmjeravali na stvaranje bogatstava i održavanje svojih prekomorskih, posjeda, što su se, za ono vrijeme, pružali na golemom prostoru, koji je jedino mornarica poput njihove mogla održavati i kontrolirati. Nešto više znamo o kartaškoj religiji, koja je u stvari varijacija feničke, a u osnovi je obožavanje prirodnih sila i pojava oličeno u božanstvima Bealu, Molohu, Taniti i drugima. Sačuvano je kartaških novaca, keramičkih proizvoda, ali su u svome stvaranju bili pod grčkim utjecajem, pa se i tu ogleda njihova posrednička prijemljivost.

Kroz više od jednog stoljeća u tri krvava »Punska rata« borila se Rimsko republika u svome usponu s ovim moćnim protivnikom na zapadu. Povijest ovih ratova povijest je žalosne ljudske mržnje i razara-

nja kao posljedicom gospodarskog, političkog, rasnog i vjerskog sukoba. Rim je izišao kao pobjednik u proljeće 146. pr. n. e. Dugotrajna opsada grada morala je završiti propašću njegovih stanovnika, za koje Rimljani nisu pokazali nikakve milosti. Bio je to pravi genocid. Sve je nestalo u plamenu, koji je gorio sedamnaest dana, uništivši brojne stanovnike, koji su rimskom ropstvu pretpostavili smrt u ognju. Nakon toga, dopustio je mladi konzul i vojskovođa ove operacije Publije Kornelije Scipion Emilijan svojim vojnicima da nekoliko dana pljačkaju sve ono što je od vatre preostalo. U Rim je dao jedino otpremiti hramsko zlato i srebro i svete darove. I na kraju po mjestu razorenoga i spaljenoga grada dao je uzorati plugom brazde po zemljištu u znak prokletstva i potpunog uništenja. Bili su razoreni i svi drugi susjedni gradovi koji su stajali uz Kartagu, jedino Utica i Hippon dobili su autonomiju, jer su stali uz Scipiona. U ovom području osnovali su Rimljani svoju pokrajinu Afriku. Stoljeće i pol kasnije dopustili su Rimljani, tj. car August, da se na istom mjestu osnuje kolonija Kartaga, ali to je sada bila naseobina rimskih građana. Međutim nije izumro kartaško-fenički duh i način života i vjerovanja. Ona su trajala uporno dalje kroz čitavo antičko doba. Još krajem četvrtog stoljeća naše ere sveti Augustin, koji je bio iz Hippona grada na japadu Kartage (danas Bizerta), ostavio je svjedočanstvo o feničkoj svijesti tamošnjih stanovnika, jer veli da: »Unde interrogati rustici nostri quid sint, punice respondentes Chanani...« — »Upitani što su, naši (tamošnji) seljaci na punskom (feničkom) odgovaraju da su Kananci (Feničani)...«. Stoga nas ne začuđuje snažno i rano bujanje kršćanstva u ovim krajevima. Tamošnji potomci starih feničkih Kananejaca osjetili su u staroj Bibliji duh svoje davne pradomovine i to ih je bez sumnje izvanredno privlačilo.

Arheološko otkrivanje Kartage staro je tek jedno stoljeće, ako izuzmemo iskopavanja, ne odveć stručna, M. Beuléa 1859., objavljena 1869. u knjizi »Fouilles à Carthage«. On je o svome trošku započeo iskopavati Byrsu, akropolu Kartage, u nadi da će naći ostatke feničke Kartage, koju su nešto ranije amateri-istraživači »Društva za Kartagu«, koje je imalo nalazima snabdjeti muzeje Louvre, te londonski i kopenhagenski proglasili potpuno zbrisanom. Imali su u neku ruku pravo, jer su na pr. dijelovi utvrda stare predrimске Kartage, i to samo u temeljima, pronađeni na osnovu zračne snimke tek 1949. godine.

Francuzi su osvojili Alžir 1830. i smjerali zatim na Tunis, ali vojnu su okupaciju ove zemlje izvršili tek 1881., a istom 1883. je bej Muhammed ugovorom prihvatio njihov protektorat. Tunisku Službu zaštite starina osnovala je Francuska 1886. Velike zasluge za istraživanje Kartage imao je o. Delattre, konzervator Muzeja Lavigerie de Saint-Louis u Tunisu, koji je kroz pola stoljeća (od 1878—1928), s prekidima vršio svoja istraživanja. Pored njega u tom poslu sudjeluju i druga velika imena francuske arheologije i stare povijesti kao Reinach, Babelon, Merlin, Gauckler, Icard, Lantier, Kelsey, Carton i dr. Kada se govori o prošlosti sjeverne Afrike, mora se spomenuti ime Stéphane Gella, čija je monumentalna »Histoire Ancienne de l'Afrique du Nord« izišla u 8 svezaka između 1913. i 1929. Zatim se mora spomenuti i ime velikog istraživača i povjesničara René Cagnata, koji je obavio najveći dio posla na velikom VIII svesku »Korpora latinskih natpisa rimske Afri-

ke« i objavio klasično djelo iz rimske vojničke povijesti »L'Armée Romaine d'Afrique«. Upravo na njegov poticaj objavila je francuska L'Académie de Inscriptions et Belles-Lettres izvještaj Dominika Novaka o nalazu kartaških grobova u Mahdiji. U posljednja dva desetljeća nakon drugog svjetskog rata kapitalni su radovi M. P. Cintasa, koji je objavio niz djela iz područja kartaške arheologije i povijesti u najširem smislu. Brojni su kartaški tragovi nađeni u Španjolskoj, na Sardiniji i Siciliji. Jedan od važnijih nalaza ovoga stoljeća jesu zlatne pločice iz Pyrgija na toskanskoj obali nađene 1964. u ruševinama etruščanskog hrama ispisane punskim i etruščanskim tekstom posvete »gospo Astarti« po Tefariju Velinasu princu grada Caere. Tako se u zapadnom Sredozemlju sve više profilira kartaška arheološka i povijesna faza. Zaslužni suvremeni istraživači kartaške i feničke povijesti su Francuz Giebert Picard i Talijan Sabatino Moscati. Radom dakle nekoliko pokoljenja znanstvenika različitih narodnosti i zanimanja arheologa, povjesničara, kemičara, fizičara, filologa, koji su radili i još danas intenzivno rade na širokim područjima Sredozemlja i dalje, možemo predočiti sliku jedne snažne i bogate civilizacije i kulture, a ta se slika iz godine u godinu popunja novim pojedinostima. Ustvari svi smo mi nasljednici i ove feničko-kartaške civilizacije, koja nam je ostavila i jednu od najvećih čovjekovih tekovina, alfabet, koji su upravo Feničani stvorili negdje u 12. stoljeću prije n.e., te Kartažani raširili po zapadu, a Grci po istoku Sredozemlja.

Otkrivanju ove civilizacije dao je svoj obol i naš Hvaranin Dominik —Menego Novak. Sa današnjeg gledišta to ne izgleda nešto veliko, ali u ono vrijeme, kada je takoreći bilo tek započelo arheološko istraživanje ovoga područja kartaške zemlje, bio je to važan korak u pravcu novih spoznaja i otkrića. A pošto ga je izvršio naš čovjek ovim mu iskazujemo dužnu pažnju i zato sam bio ponešto duži s poviješću Kartage, iako samo najsumarnije, da bi što reljefnije istakao njegovo otkriće.

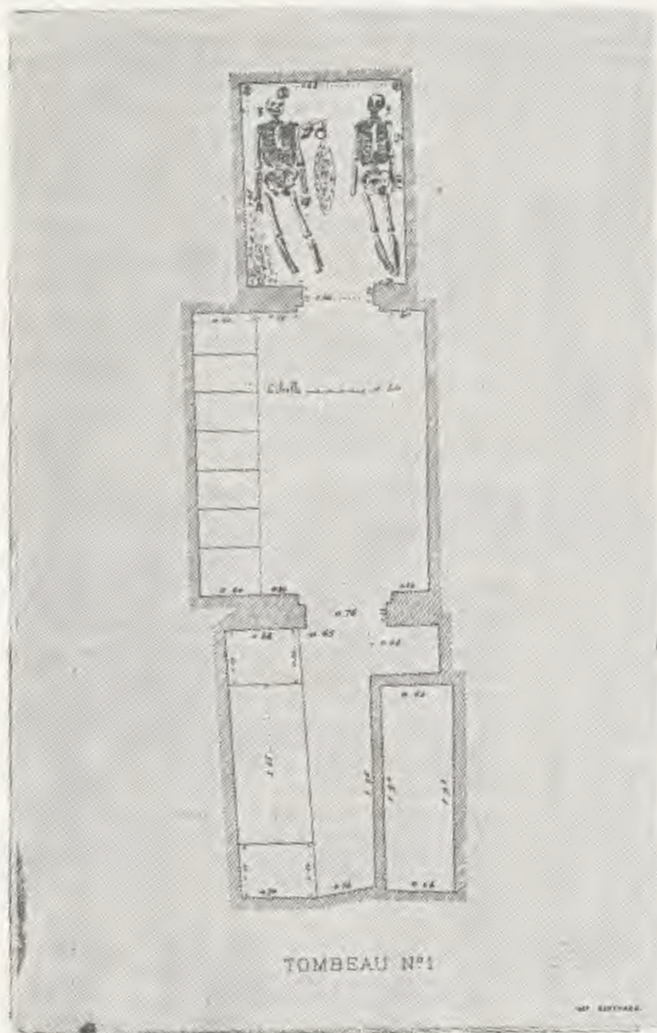
Hvarani su već skoro dva desetljeća obavljali svoje ribarske i poslovne operacije u ovim vodama, kada je Francuska stekla protektorat nad Tunisom 1881. Tu su promjenu, kako ističe kap. L. Dančević u spomenutoj raspravi, oni brzo i dobro iskoristili, jer iste godine Juraj Novak pok. Jakova (brat paruna Tomaža i Vicka) šalje svoga sina Nikolu u tunisku luku Mahdiju, da se stalno nastani i vodi razgranate obiteljske poslove na tom području. Koliko su to bili ugledni i sposobni ljudi potvrđuje i činjenica da je Nikolu već slijedeće 1882. godine Austro-Ugarska imenovala za svog konzularnog agenta u tom mjestu. Nešto kasnije dolazi i Nikolin brat Dominik, koji je bio najmlađi, između su bile tri sestre. Dominik je bio ličnost koja se zanimala i stvarima, akoge su bile izvan područja usko poslovnih interesa. U nekoliko njegovih sačuvanih pisama što ih je pisao iz Hvara svom rođaku Jurju, sinu strica mu Vicka i samom stricu u Mahdiju vidi se njegovo zanimanje za sve što se zbiva u rodnom mu gradu. Ilustriraju nam stanje u Hvaru 1884. i 1886. i možemo žaliti da ih nema i više. Vidi se dosta teško gospodarsko stanje grada, kulturni život, priredbe glazbene i kazališne, način udvaranja mladih ljudi u jednoj prilično učmaloj i zaugušenoj sredini. Njegove napredne ideje očituju se u kritici nekih predstavnika mjesne austro-hvarske birokracije. Svakako, ovakva pisma su

provrazredni dokumenat za živo predočavanje naših lokalnih prilika i kažu nam mnogo više od suhoparnih službenih dokumenata. On je imao prilike razviti svoje šire zanimanje u gradu, koji je ipak uvijek bio na pravcu kretanja prometa i brodova. Hvar je tada već imao i svoje turiste, a i ljude koji su se bavili znanošću. Bilo je to vrijeme kada je Grgur Bučić vršio svoja prirodoslovna i arheološka istraživanja, a i mjesni liječnik Weiser istraživao tumule u Viri — Sokolici. Hvar su posjećivala i velika imena tadašnje znanosti poput biologa Haeckela i historičara Mommsena. Postojale su i lokalne zbirke kod Machiedovih i Marchijevih. Nema sumnje, da je i ovaj mladi čovjek to svez nao i na svoj način pratio i to svoje zanimanje za starine prenio u Tunis na svoj novi posao. Osim toga i tuniska obala bila je puna starih ostataka pod pijeskom i iza njega. Bili su duž te obale i Hadrumetum (Sousse) i antički Thapsus i niz drugih većih i manjih lokaliteta poznatih iz rimskog razdoblja, a sve sjeverno i južno od samog Sfxa. U Sfaxu je naime Juraj bio upravitelj solane i bavio se prodajom i izvozom soli, koja se trošila u velikim količinama za soljenje ribe. Glava njegovih pisama nosi tiskani naslov:

D. NOVAK
 SFAX
 EXPORTATION SEL MARIN
 TÉLÉGRAMMES: NOVAK — SFAX

Glavnina Novaka naseljenih u Tunisu, kao i drugih otočana iz Jelse i Staroga Grada operirala je iz Mahdije i Lampeduse. Mahdija se nalazi oko osamdesetak km sjeverno od Sfxa. U tom se području nalazila fenička nekropola otkrivena osamdesetih godina, ali nije bila istraživana. Prvo otkriće, koliko mi je poznato i koliko sam mogao utvrditi iz literature, je izvršio upravo Dominik Novak. Izvještaj o tome nalazi se u separatu pod naslovom: »Découvertes nouvelles en Tunisie, Note de M. Cagnat membre de l'Académie — Extrait des Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres«. Separat je tiskan u Parizu 1896. godine u Imprimerie Nationale, prije dakle osamdeset godina. Hrvatski prijevod naslova glasi: »Nova otkrića u Tunisu, Zapis g. Cagnata člana Akademije — Posebni otisak iz Izvještaja Akademije za natpise i lijepu književnost«. Ovu je Akademiju skupa s druge četiri utemeljio Napoleon 1795. godine i one sve zajedno sačinjavaju Institut de France, najvišu francusku znanstvenu ustanovu, koja ima za cilj da potiče i objedinjuje sav znanstveni i umjetnički rad. Među njima je Francuska akademija, kao ravnopravna prethodnoj. Naime Francusku je akademiju osnovao kardinal Richelieu, a ona je Napoleonovom reformom postala samo jedna od pet akademija, koje sačinjavaju Institut de France.

Separat ima dva dijela I i II. U prvom se izvještava o nalazu grobnica, a u drugom Cagnat objavljuje jedan latinski natpis. Prvi dio, koji nas ovdje zanima, ima deset stranica i tri table, na kojima su crteži otkrivenih grobnica. Nisam spomenuo da je na separatu francuska posveta Dominika Novaka: *À mon très cher beau-frère Lauro Machiedo, souvenir affectueux D. Novak*, (hrvatski: Mome veoma dragom šurjaku Lovru Machiedu na srdačno sjećanje D(ominik) Novak).

Kako je to uobičajeno u ovakvim izvještajima, mora ih kratkim uvodom popratiti i predstaviti član Akademije, pa je to ovdje učinio sam Cagnat koji je, kako sam rekao, u to doba bio jedan od najuglednijih francuskih znanstvenika na području povijesti i arheologije. On sjetili u proljeće 1896. on i kolege mu Boissier i Gauckler. Na 2 do 3 kilometra od Mahdije nalazi se jedan stjenoviti greben koji je gotovo paralelan s obalom i u prvi mah ničim ne privlači pogled, ali ako se pažljivije promatra teren, uočavaju se četverokutne površine drukčije boje, na kojima je vegetacija gušća. Pod udarcima pijuka čuje se tupi zvuk. Ako se kopa, otvori se jama četverokutna oblika obično duboka do 2,5 m, a u nju vode stepenice uklesane u stijenu. Na dnu stepenice završavaju pred dvije okomite strane u kojima ploče zatvaraju ulaz u dvije podzemne, u stijeni uklesane, komore-grobnice (sl. 1). Bile su otvorene četiri grobnice, tri netaknute i jedna otvorena već u antičko doba. Dalje kaže Cagnat: »G. Dominik Novak, sretni autor ovoga otkrića, ustanovio je da su jednoj od otvorenih grobnica ostaci spaljenih tijela bili pomaknuti, da bi se učinilo mjesto za skeletni ukop. Ovaj slučaj, da su u jednoj te istoj grobnici pomiješana dva načina pogreba, ukapanje čitavog i spaljenog mrtvaca, vrijedan je pažnje«. U grobnici su nađene posude, ali bez oznake marke, nikakvih novaca ni kartaških ni rimskih nije nađeno. Nakon par rečenica opisa slijedećim riječima prepušta Cagnat riječ Novaku (radi kratkoće prevodim to na hrvatski): »Gosp. Novak je za potrebe Akademije načinio kratki izvještaj o ove četiri grobnice i izradio njihov tlocrt. Vrijedno je naše pažnje da ih ovdje donesemo«. Sada slijedi naslov »Zapis gosp. Dominiquea Novaka«, te tekst samoga izvještaja koji na jezgrovit način iznosi opis grobnica po redu; u prilogu su tri table s tlocrtom grobnica. Zanimljiv je oblik ovih grobnica: prva je na pr. imala četverokutnu jamu duboku 2,38 m, sa stranicama dna 2,17 širine i 2,38 dužine. U nju se silazilo u stijenu uklesanim stepenicama. Iz ove jame se kroz vrata zatvorena pločama ulazilo u dvije nasuprotne komore, koje su bile manjih dimenzija i niže. Na isti su način bile izrađene i ostale dvije grobnice, jedino su im jame bile nešto pliće, ali imaju samo jednu komoru, što s prvom koja ima dvije čini četiri grobnice. U drugoj grobnici nalazila su se dva sarkofaga i između njih u dnu grobni ležaj. Treća je bila jednostavna obla komora dosta grubo isklesana. U sarkofazima su bila dva kostura u jednom a drugi je bio prazan, a na ležaju su bili ostaci dječjeg kostura. U trećoj grobnici (tj. četvrtoj, ali trećoj koja je netaknuta), jer je u prvom grobu jedna komora bila uništena davno, kosti su bile nepravilno razbacane. U svim grobnicama su nađeni prilozci, koji su se sastojali od posuda i to amfora, tanjurića, vaza s dvije ručke, poneka školjka. Nije bilo metalnih predmeta ni novaca. U doba kada je ovaj materijal iskopan nije ga bilo moguće datirati, jer se nije poznao razvitak kartaške keramike. Naime za razliku od grčke keramike, koja ima svoju preciznu kronologiju i evoluciju, kartaška je keramika stoljećima zadržavala iste oblike, redovito je bez ukrasa i crteža, koji su inače pouzdano sredstvo datiranja. Ta je teškoća savladana tek u najnovije vrijeme metodom tzv. geomagnetizma koji se fiksira u stijenama posude prilikom pečenja. Velike su zasluge za proučavanje kartaške keramike spomenutog M. P. Cintasa koji je obja-

vio djelo »C ramique punique«, Tunis 1950., primijenivši rigorozne arheološke metode kod iskopavanja i neke prethistorijske metode kao i fizikalne postupke. Dataciju nekih starijih grobnica u kartaškom području omogućilo je prisustvo ponekog primjerka korintske keramike, a druge grčke posude su rijetke. Tek od helenističkog razdoblja javlja se poneka grčka posuda.

Ovo otkriće Dominika Novaka, koliko sam mogao ustanoviti u dostupnoj literaturi, prvo je ukazalo na ovu nekropolu u Mahdiji. Danas, nakon istraživanja koja su vršena kasnije, ovo je najveća kartaška nekropola nakon same Kartage (Uspor.: Sabatino Moscati, »The World of the Phoenicians«, serija »History of Civilization«, izdanje Cardinal, London 1973, str. 159). Nažalost nam nije poznato staro ime kartaškog grada, koji se nalazio na mjestu današnje Mahdije i kojemu je ova nekropola pripadala. Isto tako, danas znamo, da većina predmeta iz ove nekropole ukazuje da ona pripada petom stoljeću prije naše ere, kako to veli Moscati na istom mjestu.

U čemu je još značaj ovoga otkrića? Nađene su na kartaškom tlu grobnice feničkog tipa grobnih jama i komora, koje su bile tipične za taj narod kamogod je došao. Naime, ovakve grobnice našao je, svega desetak godina prije ovoga otkrića, jedan od prvih turskih arheologa u prošlom stoljeću Hamdi Bey, koji je bio ravnatelj Otomanskog carskog muzeja u Carigradu i to u blizini onda turskog, a danas libanonskog grada Saide tj. starog feničkog Sidona. On ih je naime otkapao godine 1887. Našao ih je jedan seljak kopajući svoje polje. U dvije velike podzemne grobnice nalazilo se sedamnaest vladarskih sarkofaga od devetog do trećeg stoljeća pr.n.e., među njima čuveni tzv. »Aleksandrov sarkofag«, pa »Likijski«, koji spadaju u najpoznatije izložke Muzeja u Carigradu. Ovakva vrsta grobnica nalazi se i u feničkim naseobinama na Cipru, a danas ih je nađeno u svim područjima gdje su Kartažani odnosno Feničani stvarali svoje naseobine. Zanimljivo je da je u Utici na pr. Cintas pronašao ovakvu grobnicu tek poslije drugog svjetskog rata. Mnoge je naime kasnije rimska i druga izgradnja uništila, a mnoge su bile i ponovno upotrebljavane što je slučaj s nekropolama Kartage. (Vidi o tome u djelu: Gilbert Picard, »Le monde de Carthage«, u seriji »Grandes civilisations de l'antiquite«, Paris 1956, str. 14, 42, 34, table 1, 15, 33, 81 i druge.) Danas, kada je kartaška arheologija posebna razgranata disciplina, možemo s ponosom ukazati, da je u njenim počecima ostavio svoj nevelik, ali zato značajan trag i za početke ovih istraživanja neobično važan, i jedan Hrvat, Hvaranin Dominik Novak.

Međutim, sudeći po jednoj rečenici njegovog izvještaja ovo i nisu bili prvi njegovi arheološki zahvati. Naime kod opisa jedne vaze iz treće grobnice veli (prevodim hrvatski): »Našli smo bili tri slične u feničkoj nekropoli kod El- Alije«. Prema tome Novak je i prije Mahdije vršio arheološka istraživanja, ali da li ih je zabilježio ne znamo. Ali zato je objavio jednu raspravicu »L gende sur l'ancien domaine d'El-Alia«. To je ustvari kratko predavanje koje je održao na kongresu u Kartagi 1. travnja 1896. To je također separat iz arhive Novak s posvetom Lauru Machiedu. Separat ima poduži naslov, ali smatram da ga treba donijeti u cjelini radi njegove rijetkosti i dokumentacije: »Asso-

ciation française pour l'avancement des sciences fusionnée avec L'Association scientifique de France (Fondée par Le Verrier en 1864) Reconnues d'utilité publique — CONGRÈS DE CARTHAGE 1896, Paris, Au Secrétariat de l'Association, 28, rue Serpente, 28.« U hrvatskom prijevodu: »Francusko udruženje za unapređivanje znanosti udruženo sa Francuskim znanstvenim udruženjem (utemeljenim po Le Verrieru 1864), priznati kao društveno korisni — Kongres u Kartagi 1896, Pariz, kod Tajništva Udruženja, 28, ulica Serpente, 28.« Novakovo izlaganje nalazi se na strani 788 kongresnih materijala, a održao ga je gore spomenutog datuma. Tekst ima četiri stranice pisan francuskim, s jednim citatom na arapskom jeziku, koji je Dominik bez sumnje odlično poznao. Donio je jednu arapsku lokalnu legendu o drevnom posjedu kod El-Alije, koja se nalazi između Mahdije i Sfaxa. Radi se o sukobu između dvaju šeika oko imanja, o prevari i propasti toga imanja. El-Alia mora da je bila važni antički i punski lokalitet, ali nije sasvim sigurno kako se zvala. Neki je identificiraju s antičkim »oppidum Uzalitanum«, ali nije sasvim sigurno. (Uspor.: L. Teutsch, »Das römische Städtewesen in Nordafrika«, Berlin 1962, str. 97—8.). U natpisima je sačuvano ime Uzalis i od njega je vjerojatno nastalo El-Alia. Ruševine, koje su Arapi zatekli ili sami stvorili, razigravale su maštu puka i ono je uz njih vezivalo legende, kao što su i kod nas zanimljive legende vezane uz pulski amfiteatar, koje su doseljeni Hrvati stvarali, nazivajući ga Divić-grad što su ga gradile vile i slično.

Tako smo eto, u ovom kratkom izlaganju, vidjeli jednu zanimljivu stranu djelatnosti našeg suotočanina, čiji se intelektualni dijapazon nije mogao zadovoljiti samo poslovnom stranom svoje svakodnevice, u drevnoj feničko-arapskoj sjevernoafričkoj zemlji Tunisu. Pošavši tamo sa svoga otoka, bogatog prošlošću i spomenicima, on je i tamo želio upoznati spomenike i davnu prošlost zemlje, koja ga je primila kao i druge marljive ljude s njegova otoka. Ali, on se eto izdvojio svojim povijesnim zanimanjem o kojem je ostavio i tiskane dokumente. On se kreće u društvu najistaknutijih imena francuske intelektualne elite i sudjeluje na velikom međunarodnom kongresu posvećenom staroj Kartagi, čijoj je prošlosti i sam pridonio vrijedan obol. Jedan od tisuća naših ljudi, koji su morali napustiti rodne obale u potrazi za boljom egzistencijom, kakvu im te obale nažalost nisu mogle pružiti u uvjetima narodne i gospodarske ovisnosti i zapostavljanja. Sposobnosti svoga uma morali su doista stavljati u službu drugih, ali barem su imali zadovoljstvo osobnog probitka. Mali je broj takvih; u većem broju slučajeva bilo je obratno. Dominik Novak je uspio i osim toga ostavio značajnu brazdu u povijesti istraživanja, dok pišem ove retke, prošlo ravno osamdeset godina, brojka dovoljno velika i okrugla, da se sa toplim osjećajima prisjetimo uspomene ovoga iznimnog i vrijednog tuniskog Hvaranina.